
Výcvik vodicích psů v organizaci*

IVANA HEJHALOVÁ**

Praha

Guide Dog Training in an Organisation

Abstract: This article contributes to the ethnomethodological investigation of the human-animal relationship, focusing on practically oriented and situated members' methods, categorisations, and forms of interactions. The analysis shows how members reconstruct the rules of the training of guide dogs at a particular guide dog training centre (SVVP), and, while acting, how they orient themselves towards the principles of the broader framework, namely, the 'institution of the guide dog'. The participation of the dogs in these interactions is also considered. The use of the rules and the principles is interpreted through the concepts of positioning (Harré, Davies), claiming (Bottero, Irwin), and, in general, the framework of the ethnomethodological respecification of the concept of organisation, that is, 'organisation-in-action'. The article demonstrates how the image of the professional charitable client-orientated organisation is constructed in situ, and how the positions of the guide dogs and the visually impaired are presented by particular speakers. It also reveals that telling moral stories is one of the most frequently used ethnomethods of self-presentation, and that the positions and the claims of the actors are constructed in two main contexts: visual impairment and the 'dog companion culture'.

Keywords: ethnomethods, positioning, claiming, organisation, institution, human-animal relationship, visually impaired.

Sociologický časopis/Czech Sociological Review, 2010, Vol. 46, No. 4: 569–592

Úvod

Cílem stati je ukázat, jak členové konkrétní organizace – tj. Střediska výcviku vodicích psů (dále SVVP) – re-konstruují pravidla výcviku vodicího psa a jak svou činnost zařazují do širšího rámce – instituce vodicího psa. Zacházení s pravidly organizace a s principy instituce ukáží na způsobech, jakými se aktéři umísťují v sociálním prostoru, a na způsobech, kterými vyjednávají a formulují nároky

* Chci poděkovat doc. PhDr. J. Šanderové, CSc., PhDr. O. Šmídové, Ph.D., a doc. PhDr. J. Nekvapilovi, CSc., za laskavou pomoc při psaní disertační práce a tohoto článku, který z ní vycházel.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Ivana Hejhalová, Ph.D., kontakt v redakci – Sociologický časopis, Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: Ivana.Hejhalova@seznam.cz.

svých pozic. Zaměřuji se na vnějškovou sebe prezentaci (propagaci) SVVP. V analýze se inspiroji etnometodologickou perspektivou a vyzdvihují situační interakce členů organizace.

Zapojení zvířat do sociologických výzkumů není příliš časté. Vyvolává totiž určité pochybnosti a teoreticko-metodologické otázky o adekvátnosti takového kroku. Arnold Arluke [Arluke 2002] v textu nazvaném „A Sociology of Sociological Animal Studies“ tvrdí, že překážky většího rozvoje sociologických studií zvířat leží v samotné sociologii a sociologiích. Na vině jsou podle něj androcentrické vychýlení, údajný institucionální konzervatismus oboru a obavy sociologů, že zapojení tzv. *non-human animals* do výzkumů by změnilo vědeckou práci ve frašku. Zohlednění *non-humans* ve výzkumech a teoriích má však i své zastánce. Volají po něm například přívrženci Actor-Network-Theory (ANT) nebo Science and Technology Studies (STS). V perspektivě ANT a STS nejsou za aktéry sítí považováni pouze lidé, ale také věci, média nebo technologie. Vědecké postupy ve vztahu ke zvířatům analyzoval například Michael Lynch [Lynch 1988, citováno podle Hobson-West 2007], který ukázal, jak je zvíře transformováno z celistvého přírodního (*naturalistic*) individua do analytického objektu, který se stává předmětem vědeckého experimentu.

Molly Mullin [Mullin 2002] upozornila v diskusi o zapojení zvířat do sociálněvědních výzkumů, že na rozdíl od sociologie antropologové vztah ke zvířatům ve výzkumech běžně zohledňují. Nutno však podotknout, že zkoumání vztahu ke zvířatům je spíše jen dílčím aspektem obecně zaměřených etnografických výzkumů. Uveřejněny byly ale i studie, které se přímo soustředily na postavení zvířat jako klíčovou charakteristiku společenství; zkoumaly například vztah mexických Teeneků ke psům [de Vidas 2002], pozici psů v kultuře Inuitů [Laugrand, Oosten 2002], kohoutí zápasy v balijské společnosti [Geertz 2000], maskulinní kulturu na jihu USA projevující se v psích zápasech [Evans, Gauthier, Forsyth 1998], genderové odlišnosti v poměru ke psům v Malawi [Morris 1998], význam psů pro tureckou menšinu v Německu a její integraci [Caglar 1997] nebo postavení zvířat v nacistickém Německu a využívání zvířecí symboliky v nacistické propagandě [Sax 2003].

Uvedené výzkumy potvrzují, že zvířata jsou součástí rodinných i ekonomických vztahů. Dodejme, že zvířata se stávají i předmětem průmyslového podnikání, etické diskuse ve vědě či politického marketingu. Tyto aspekty jsou sociology stále častěji, zejména v posledních třech desetiletích, v různorodě zaměřených statích reflektovány. Pozornost je věnována také interdisciplinárnímu oboru *animal studies*, který spojuje sociologii, antropologii, historii, archeologii, dále psychologii, sociální práci, etologii, biologii, genetiku, humánní i veterinární lékařství. Patrný rozvoj nastal v oblasti sociální práce, a to v souvislosti se zooterapií. Příkladem zájmu sociologů je založení zvláštní sekce Zvířata a společnost v Americké sociologické asociaci v roce 2001 [Kruse 2002].

Nárůst počtu odborných prací o vztahu lidí a zvířat je spojován s rozmachem feministického a ekologického hnutí, jehož součástí je i hnutí za práva zvířat.

řat [Hines 2003].¹ Etické aspekty vztahu ke zvířatům byly diskutovány ve speciálních číslech časopisů *Social Research* (1995) a *Qualitative Sociology Review* (2007). Z etického hlediska se jeví spornými především využívání zvířat v medicínském a kosmetickém výzkumu a průmyslový chov zvířat (masný průmysl).² Téma otevírá rovněž diskusi o tom, co je to lidství a kultura, jaké metody mohou sociologové používat ve svých výzkumech a jaký je předmět sociologie.

Hlavním impulsem pro revizi některých tradičních konceptů se stalo soužití lidí a zvířecích společníků. Na základě analýz jejich vztahu a interakcí byly diskutovány zejména koncepty (inter)subjektivity,³ jáství (*self*) a identity. Pru Hobson-West [Hobson-West 2007] dokumentoval na vybraných výzkumech [např. Sanders 1993],⁴ že lidské i zvířecí identity jsou dosahovány ve vzájemné interakci. Ukázal, že aktérství (*agency*) má relační povahu, že stejně jako v případě identity jde o dynamickou, interakční, a nikoliv statickou charakteristiku, kterou některé entity mají, a jiné nikoliv. Obdobně argumentoval v úvodu zmiňovaného speciálního čísla *Qualitative Sociology Review* Krzysztof T. Konecki [Konecki 2007].

Etnometodolog Jörg Bergmann [Bergmann 1988] si vybral pro svůj výzkum každodenní interakci se zvířecími společníky. Konkrétně se zaměřil na to, jak lidé v kooperaci s nimi organizují domácí žertovnou komunikaci. Ve své práci dokázal překlenout obtíž s rozhodováním o zvířecí (inter)subjektivitě tím, že ukázal, jak se zvíře aktivně podílí na strukturování komunikační praxe. Charakterizoval některá specifika zvířecích společníků (mluví o anarchické autonomii), ale především představil relevantní možnost zapojení zvířecích společníků do sociologické analýzy. Jeho pojetí odpovídá etnometodologické perspektivě a postupům uplatňovaným v jedné z jejích hlavních výzkumných oblastí – konverzační analýze. Etnometodologická východiska inspirovala rovněž můj výzkum.

¹ L. Birke [Birke 2002] vyzdvihla především společnou snahu o zviditelnění různých forem útlaču, P. Armstrong [Armstrong 2002] přišel s analogií mezi kolonializací neevropských kultur a zvířat.

² K argumentaci v internetových debatách o zvířecích právech viz D. Swan a J. McCarthy [Swan, McCarthy 2003].

³ P. Kouřil [Kouřil 2003] se snažil vyřešit problém přiznání výsady subjektivity termínem pseudosubjektivita. Na základě analýzy postavení psa ve vědě, psa jako sociálního aktéra, kategorizací psa v právním řádu a v zájmovém chovu jej představil jako nestálé ono, které je pohybováno na proměnlivých hranicích přirozenosti a kulturnosti, humánního a nehumánního, soukromého a veřejného.

⁴ C. Sanders [Sanders 1993] předvedl, jak v každodenních interakcích konstruujeme psy jako rozumné (*minded*) a emocionální reciprocitu schopné partnery. Závěry statě rozpracoval v monografii *Understanding Dogs: Living and Working with Canine Companions* [Sanders 1999]. Zde představil výsledky výzkumu čtyř skupin lidí – běžných vlastníků psů, vlastníků a cvičitelů servisních psů a veterinářů. Analyzoval, jak cvičitelé psů zohledňují emocionální závazky ke psům a současně profesionální normy výcviku. K tématu pracovních psů se vrátil ve výzkumu výcviku policejních psů [Sanders 2006]. Opět zde ukázal, jak policisté jednají se psem ve dvou základních rovinách – zaprvé jako s efektivní a potenciálně nebezpečnou zbraní a zadruhé jako s odpovědným učenlivým společníkem, který je navíc často brán i jako člen rodiny.

Etnometodologická respecifikace⁵ výzkumu organizace pro výcvik vodících psů

Etnometodologie představuje teoreticko-metodologické úsilí vysvětlit a ukázat, jak je společnost možná, jak „drží pohromadě“ prostřednictvím interakční činnosti svých členů. Na rozdíl od tradiční sociologie se etnometodologie zaměřuje na lokální rekonstrukci sociálního světa a na praktické vědění členů různých společenství. Sociální aktéři – členové nejsou, jak uvádí Harold Garfinkel [Garfinkel (1967) 2002], kulturní hlupáci, ale svou sociální situaci a události každodenně interpretují, prakticky vysvětlují, vykazují. Členové zvládají běžné interakce bez výraznějších rušivých momentů; vycházejí ze zažitých, samozřejmých (*taken-for-granted*) kulturních předpokladů. Sociální jednání je založeno na důvěře v interakci. Také Paul ten Have [ten Have 2003] zdůraznil, že etnometodologie je perspektivou zkoumající úlohu praktického vědění v sociálním životě. Samotný název etnometodologie odkazuje na způsoby (tj. metody), které aktéři (členové – odtud „etno“) v běžných interakcích používají, respektive jimiž různé aspekty interakce uskutečňují, „dosahují“ svých cílů a jimiž činí sociální vztahy srozumitelnými. Každodenní aktivity jsou zkoumány jako praktické a situované členské metody.⁶

Zdánlivě problematickým místem etnometodologie a také terčem její kritiky je skloubení analýzy situačního jednání a struktur a procesů.⁷ Housley a Fitzgerald [Housley, Fitzgerald 2002] na díle H. Sackse ukázali, že tyto struktury mohou být analyzovány rozbořem kategorizací⁸ a rozbořem způsobu, jakým

⁵ K etnometodologické respecifikaci viz např. [Francis, Hester 2007].

⁶ M. Petrusek [Petrusek 2006] uvádí, že pro něj byly nejdůležitějšími přínosy etnometodologie rehabilitace zdravého rozumu a debata o deprivilegizaci vědeckého poznání. Etnometodologie však není ódou na tzv. zdravý rozum, ani nestojí proti vědeckému poznání. Naopak, staví na tom, že etnometodolog je schopen za pomoci určitých technik (např. tzv. garfinkelingu – metody, která má dopomoci k odhalování každodenních praktik a procedur vědění za pomoci narušování očekávaných předpokladů) odhalit a popsat etnometody členů, které zkoumá. A samozřejmě i vědecké postupy se mohou stát předmětem etnometodologického výzkumu.

⁷ Podle Z. Konopásky [Konopásek 2005] je kritika toho, že etnometodologie opomíjí sociální struktury, neoprávněná. Sám Garfinkel chápal své dílo jako pokračování durkheimovských tradic a etnometodologie se od svých počátků zajímala o témata rasismu, sociálního vyloučení či vědy. Kritici etnometodologie se podle Konopásky strefují jen do její karikatury. Chyba je však podle něj i na straně etnometodologů, kteří příliš nepoužívají etnometodologická východiska při analýze „praktického vytváření hierarchií, mocenských pořádků, pravdy a jiných sociálních struktur *všech možných rozměrů*“ [Konopásek 2005: 105; kurzíva v orig.].

⁸ Kategorizování je bráno jako jedna z členských, praktických metod sociálních aktérů, jehož pomocí analyzují a utvářejí události a jevy sociálního světa a hodnotí své místo v něm. Kategorizace se mohou vztahovat k osobám, sociálním situacím nebo obecně entitám. S každou kategorií jsou spojovány určité atributy, odpovědnost i autorita (*category entitlement*). Některé standardizované páry kategorií jsou silně morálně konstituovány (např. matka – dítě).

je sekvenčně organizován rozhovor.⁹ Obě tyto roviny Sacks propojoval, podle Housleyho a Fitzgeralda se však na to bohužel zapomíná.

Sociální jednání se uskutečňuje v určitých strukturách, ale zároveň platí, že tyto struktury jsou v interakcích reprodukovány tím, jak se na ně aktéři orientují. Slovy Housleyho a Fitzgeralda kontext není na interakci pouze „uvalen“ (*imposed*), ale je jejím prostřednictvím „dosahován“ (*achieved*). Obdobně Jiří Nekvapil [Nekvapil 1998] uvedl: „Pozice konverzační analýzy je tedy taková, že ‚sociální struktury‘, kontexty, prostředí nejsou jakýmsi nádobami, v kterých se komunikace odehrává a jimiž je zásadně určován její charakter (postoj korelativní sociolingvistiky) – konverzační analýza vychází z toho, že rozhovory ‚sociální strukturu‘ (spolu)vytvářejí“ [Nekvapil 1998: 10od.]. Housley a Fitzgerald připustili, že udržet oba zájmy – o lokálně vytvářenou kategorizaci a organizaci rozhovoru na jedné straně a o sociální struktury na straně druhé – může být obtížné (jako příklad zdárných spojení mikro- a makroúrovně poukázali na práce Schegloffa a Bodena s Zimmermanem). Důležité je to, že v závěru článku apelují na to, aby se etnometodologové analýzou zdánlivých detailů sociálního jednání vyslovovali například k problému sociálních nerovností, hierarchií, institucí nebo organizací [viz také Konopásek 2005; Petrusek 2006].

Svůj výzkum jsem zaměřila na největší českou organizaci, která připravuje vodící psy – Středisko výcviku vodících psů (SVVP).¹⁰ Analýzu vodících psů jsem zvolila v návaznosti na předchozí výzkumy zejména proto, že jsem je považovala za zvířecí společníky a pracovní psy zároveň (role společníků vybízí k metodologické revizi zapojení zvířat do sociologických výzkumů; koncept práce se ukazoval jako klíčový při uznávání zvířecích práv).

Významy získávají kategorie až v konkrétní interakci. Při rozboru kategorizace je důležité sledovat, co se děje, je-li někdo zařazen do jisté kategorie, co mu to umožňuje a z jakých procesů a nároků jej to vylučuje. Například A. Stibbe [Stibbe 2001] analyzoval kategorizace v dokumentech publikovaných uvnitř masného průmyslu (*animal product industry*). Snažil se ukázat, že „jazyk“ legitimizuje a zakrývá útlak zvířat (zjednodušeně řečeno, jak se z býků stávalo hovězí a z prasat vepřové).

⁹ Konverzační analýza rozbořením sekvencí zkoumá, jaké strukturní problémy rozhovoru mluvčí řeší a jaké prostředky pro rutinní zvládnutí komunikace používají. Velká pozornost je věnována způsobu, jakým mluvčí rozumějí svým replikám.

¹⁰ První pokusy s výcvikem psů pro nevidomé se podle Nerglové [Nerglová 1998] u nás uskutečnily ve 20. letech 20. století. Významnější rozvoj výcviku nastal však až v 60. letech. Výcvik v období před rokem 1989 byl zastřešován Svazem invalidů. V polovině 80. let byl založen Klub držitelů vodících psů, který organizoval například letní soustředění a setkání majitelů vodících psů. V roce 1990 vznikla jako jeden z nástupců Svazu invalidů Česká unie nevidomých a slabozrakých (ČUNS). O rok později začalo při ČUNS fungovat oddělení výcviku vodících psů, které se stalo základem pro vznik Střediska výcviku vodících psů (SVVP). Současný areál SVVP byl otevřen v říjnu 1997. SVVP je připojeno jako jedno ze středisek ke Sjedenocené organizaci nevidomých a slabozrakých. Ta zahájila svou činnost v roce 1996 sloučením České unie nevidomých a slabozrakých a Společnosti nevidomých a slabozrakých v ČR.

Tradiční pohled sociologů organizací je podle Davida Francise a Stephena Hestera [Francis, Hester 2004] zaměřen zejména na dělbu práce a roli personálu v rámci racionální struktury organizačního řádu. Na organizace je v tomto pohledu nahlíženo jako na racionální hierarchizované systémy, ve kterých jsou podle stanovených cílů definována přesná pravidla pro standardizované situace. Tato pravidla víceméně determinují činnost zaměstnanců. Tradiční pohled připouští dvě stránky fungování organizace – formální (racionálně fungující systém) a neformální (mimoprávní interakce zaměstnanců).¹¹ Francis a Hester v opozici k načrtnutému přístupu a v souladu s etnometodologickými východisky tvrdí, že organizace by se měly zkoumat „v akci“ (*in-action*). Jinak řečeno, že bychom se měli soustředit na to, jak jsou pravidla organizace situačně rekonstruována a reprodukována v interakcích členů. Pravidla organizací nevisí ve vzduchoprázdnu, nýbrž jednotliví aktéři se na ně ve svém jednání prakticky orientují, připisují jim situační významy a smysluplně a rozpoznatelně je vykazují. Například odůvodňují jejich zdánlivé obcházení či porušování. Organizaci proto nechápu jako nějakou šablonu či mapu, ve které se personál pohybuje po předem vyšlapaných racionálně navržených chodnících, ale spíše jako dynamický interakčně reprodukováný rámec, na který se personál orientuje a který svými každodenními aktivitami reprodukuje, a to často ve velmi komplexních a netypických situacích.

Organizace vytvářejí obvykle materiální statky, služby, ekonomická fakta, ale také samy sebe. Vlastní reprodukce je v jistém smyslu hybnou silou celého organizačního úsilí. Výcvik vodicích psů probíhá v České republice v konkurenčním prostředí. Přežití a fungování organizací je závislé mimo jiné na zajištění finančních zdrojů. V našem případě je podstatná ta skutečnost, že zákon stanovuje možnost získání příspěvků na vyvíjení vodicího psa. Druhým významným finančním zdrojem jsou sponzorské dary. Dá se říci, že jednotlivé organizace soutěží o přízeň úředníků rozdělovajících příspěvky i o přízeň sponzorů. Mít dobré jméno (u veřejnosti, úředníků, spolupracujících organizací i zrakově postižených klientů) je nezbytným předpokladem úspěšného provozu organizace.

Etnometodologický postup při analýze organizace vychází ze zdánlivých detailů, z konkrétních situací, ve kterých se pravidla a také pozice jednotlivých aktérů rekonstruují a reprodukují. Analýzou pravidel organizace (SVVP) tak, jak se na ně prakticky orientují její členové (personál), ukážu prostředky, jimiž SVVP buduje kýžený obraz morálně konající dobročinné a důvěryhodné organizace, která pomáhá zrakově postiženým občanům.

¹¹ Sociologie organizací se zabývá zejména formálními organizacemi. V první polovině 20. století byly prováděny výzkumy pro zvyšování účinnosti (Lewin, Mayo, později také Homans), od 60. let výzkum i teorie reflektují problém moci, byrokracie a sociální kontroly (Crozier nebo Merton). J. Keller [Keller 1996] řadí do sociologie organizací výzkumy školských zařízení, ale také Goffmanovu analýzu totálních institucí. Pozornost badatelů se postupně obrací k vnitřním konfliktům v organizaci a ke vztahům organizace s okolím

Vodící psi jsou ve středu neustále přítomni. Jsou aktivními účastníky interakcí, ať už svými přímými zásahy do průběhu rozhovorů nebo tím, jak se k nim informant i výzkumnice obraceli ve svých interakcích. Předmětem analýzy bude proto i kooperace vodících psů na organizačních interakcích a výzkumných rozhovorech i kategorizace, jimiž jsou vodící psi v situačně orientovaných výpovědích personálu představováni. Zajímá mě, jaké nároky, pravidla a principy jsou s jejich výcvikem spojovány. Na rozdíl od Bergmanna [Bergmann 1988] však neanalyzuji nahrávky běžných domácích rozhovorů, ale rozhovory, které vznikly na mou žádost.

Konceptualizace a průběh výzkumu

Fenomén vodících psů jsem uchopila jako analýzu instituce vodící pes. Inspiraci pro použití konceptu instituce jsem mimo jiné našla ve stati Leslie Irvine [Irvine 2003], která takto pojala výzkum zvířecích útulků. Na vodícího psa lze nahlížet jako na právní institut. Vodící pes je od roku 1991 jednou z kompenzačních pomůcek, jedním z právně definovaných nástrojů neutralizace uznaného zrakového postižení. V zákonech jsou ukotveny některé výsady vodících psů i zrakově postižených a možnosti financování výcviku psa. Jejich působení ve společnosti je však spojováno i s dalšími, právně neukotvenými předpoklady. Koncept instituce proto podle mě lépe vystihuje komplexnost zapojení vodících psů do společnosti a způsoby jejich posuzování. Koncept instituce, a to je pro celkové pojetí výzkumu klíčové, představuje obecnější rámec, na který se orientují členové organizace (SVVP). Rámec chápu jako bázi organizování a strukturace zkušeností [Goffman 1974]. Interpretaci dat jsem proto vedle analýzy používání pravidel organizace zacítila také na interpretaci principů instituce vodící pes.

Vedle konceptů organizace *in-action* a instituce je pro uchopení výzkumu a analýzy dat důležitý pojem pozice. Termín pozice používám s odkazem na koncept umísťování [Harré, Davies 1990]. Jde o víceméně metaforický pojem, analytický nástroj, který souvisí s představou, že společnost je určitý prostor, v němž se dynamicky pohybují sociální aktéři (ale též skupiny, sociální kategorie, organizace). Tento pohyb je vytvářen vzdalováním se (distancí) nebo naopak přibližováním se k dalším aktérům. Samo poměřování se pojmám jako jednu z členských metod praktické orientace aktéra v sociálním světě. Harré a Davies identifikovali dvě podoby umísťování. Reflexivní umísťování je vztaženo k sobě samému, interaktivní umísťování směřuje k pozici jiného. Provázanost obou typů umísťování lze ukázat například takto: psům některé výsady nepřiznáváme, vůči psům se vymezujeme či naopak se s nimi identifikujeme. Ukazuje to na pozice, ze kterých sami jednáme, a na výsady, které si nárokuje.

Pojetí nárokování je odvozeno od Bottero a Irwin [Bottero, Irwin 2003]. Podle Bottero a Irwin představuje explicitní nebo implicitní nárokování základní proces při konstrukci a lokalizaci sociálních rozdílností. Nároky jsou formulo-

vány a pozice vytvářeny například prostřednictvím kategorizací, ale také způsobem, jakými je mluveno či psáno, jaké argumenty jsou uplatňovány, jaké narativní a rétorické figury jsou používány. Při analýze jsem se zaměřila zejména na konflikty, ve kterých docházelo k vyjednávání pozic prostřednictvím explicitních anebo implicitních nároků na uznání.¹² Na konfliktních situacích lze podle mě snáze zkoumat praktické užívání pravidel i rekonstruovat obecnější principy instituce vodící psa, k nimž jsou pravidla konkrétní organizace vztažena.

Jak už je uvedeno výše, zajímá mě, jak aktéři zacházejí s pravidly výcviku vodícího psa v konkrétní organizaci a jak svou činností rekonstruují principy širšího rámce – instituce vodícího psa. Součástí výzkumu se stal také každodenní život vodícího psa a zrakově postiženého, a to tím, jak jím aktéři vysvětlovali postupy výcviku, předávání či kontroly psa.

Nejdůležitějšími zdroji dat byly přepisy rozhovorů s personálem SVVP (přepis však nevyužívá transkripční zásady konverzační analýzy, ukázky jsem upravovala, aby byly lépe čitelné). Rozhovory probíhaly v areálu střediska a v rámci výcviku. Nahranych rozhovorů bylo pět, mezi nimi byly také rozhovory se zrakově postiženými zaměstnanci SVVP.¹³ Rozhovory jsou doplněny nahrávkou z tzv. Dnů otevřených dveří, které se ve středisku konají dvakrát do roka, a polními poznámkami. Ty mi sloužily především pro reflexi vlastního uvažování a průběžné interpretace získávaných dat. Dalšími doplňkovými zdroji dat byly propagační materiály, včetně internetové prezentace SVVP.¹⁴ Letáky se obracely k takzvané zdravé, vidící populaci.

Rozhovory byly uskutečněny během čtyř měsíců v roce 2006.¹⁵ Několikrát jsem se zúčastnila i samotného výcviku. Moje pozice však byla jednoznačně pozicí outsidera. Byla jsem jen tolerovaným návštěvníkem, kterému se sluší odpovědět na otázky. Další návštěvy střediska již byly spíše kontrolní, a to při příležitosti pořádání Dnů otevřených dveří. Vzhledem k požadavku anonymizace dat nerozlišuji v prezentovaných výpovědích mezi jednotlivými informátory. Jediné rozlišení, které v zájmu porozumění činím, je označení mluvčího za instruktora nebo za zrakově postiženého majitele psa.

Poměrně strohé návody prezentované v [Harré, Davies 1990] a [Bottero, Irwin 2003], jak interpretovat na konkrétních datech procesy nárokování nebo

¹² Obrat k problému uznání je charakteristický i pro současné bádání o sociálních nerovnostech [Šanderová, Šmídová 2006].

¹³ Relativně nízký počet rozhovorů byl ovlivněn nízkým počtem zaměstnanců (asi deseti). Počet zaměstnanců se v průběhu let měnil, změnilo se i vedení organizace.

¹⁴ Podle F. Coorena [Cooren 2004] je třeba reflektovat, že texty produkované v organizacích něco předvádějí, vykonávají (*texts perform something*). Podílejí na procesu nazvaném *organization sense-making*. Z etnometodologického hlediska je důležité sledovat, jak se k textům vztahují sami členové, jak s nimi v propagaci organizace pracují. Při interpretaci organizačních textů jsem byla ovlivněna rovněž narativním přístupem B. Czarniawské [Czarniawska 1998].

¹⁵ Empirická data pocházejí z disertačního výzkumu, který proběhl v letech 2005–2007 v SVVP.

umísťování, jsem doplnila o poznatky etnometodologické členské kategorizační analýzy a sekvenční analýzy. Kategorizace patří mezi běžné způsoby praktického vytváření nároků. Kategorizování je také součástí umísťování, protože užití kategorií vytváří pozice nejen toho, kdo je kategorizován, ale i pozici toho, kdo kategorie použil. Na umísťování a nárokování má vliv i způsob, jakým je organizován rozhovor.

V duchu etnometodologie považuji jednotlivé informátory i sebe samu za kompetentní a reflexivní aktéry, kteří se dokáží při interpretaci promluv zorientovat, zhodnotit a prakticky vysvětlit jejich význam. Svůj analytický potenciál vidím v možnosti systematického rozboru jednotlivých sekvencí rozhovorů či úryvků dalších dat a především v teoretickém rámci, do něhož interpretaci zasazuji. Analýzu dále usměrňuje předvedení postupů interpretace, konfrontace s odbornou literaturou a s odborným publikem.

Analýza: Pravidla organizace, principy instituce a pozice aktérů

Profesionalita organizace

Má outsiderská pozice nepřinášela pouze nevýhody (spojené zejména s nutností získání důvěry nebo také s obavou, zda nejsem konkurent, který chce zneužít sdělené informace). Výhodou bylo to, že informátoři ke mně nepřístupovali jako k někomu, kdo se vyzná. Naopak. Byla jsem pro ně spíše laikem, kterému se musí věci vyložit. Také mé, z pohledu instruktorů, špatné otázky a jejich řazení umožnily postihnout důležité předpoklady spojované s danou organizací a obecně s institucí vodících psů. Zásadní téma – otázka profesionality a expertního vědění – a naše vzájemné pozice byly vyjednávány hned v úvodních výměnách prvního rozhovoru.¹⁶

IH: A ještě bych se vás zeptala, než se vás budu ptát na otázky, které jsem si připravila, jestli byste někoho nepotřebovali na výpomoc?

INF: Od prosince budu hledat ošetřovatele, ale jako výpomoc určitě ne. Zatím tady máme civilkáře. Až civilkáři odejdou, tak bude průšvih. Bude se špatně hledat, protože tady je třísměnný provoz, všechny víkendy, všechny svátky, ranní, odpolední, noční, peněz moc není, takže spolehliví lidé se budou dost špatně hledat.

IH: Já vám tady na sebe můžu nechat kontakt, a kdybyste třeba potřebovali.

INF: Ona je to spíš, třeba cvičení v žádném případě.

IH: To ne, já jsem myslela.

INF: To dělají lidi, kteří jsou na to proškolení.

¹⁶ Při prezentaci rozhovorů, ve kterých se objevují i mé promluvy, používám tyto konvence: IH = výzkumnice, INF = informátorka. Symbol (...) znamená vynechání několika slov nebo vět z nahraných promluv. V základním textu (tj. při interpretaci promluv) jsou analyzované promluvy, resp. jejich části, uvedeny v uvozovkách.

Informátorka se vymezila proti mé nabídce na výpomoc, a to zejména při výcviku vodicích psů. Nebyla jsem hodnocena jako potenciálně vhodný reprezentant kategorie „proškolených“ lidí, zaměstnanců organizace. Instruktorka se tím distancovala od náhodných nesystematických způsobů výcviku. Požadovanou odbornost doplnila nároky na charakterové vlastnosti personálu („spolehliví“). Jak bylo uvedeno, kategorie – zde zaměstnanec SVVP – evokuje určitou autoritu, respektive oprávnění. Informátorka rekonstruovala organizování chodu SVVP („třísměnný provoz“) a výčtem problematických momentů („všechny víkendy, všechny svátky“, „peněz moc není“) vysvětlila obtížnost profesionálního zajištění chodu organizace. Nárokovala si uznání zásluh a umístila se do pozice spolehlivě jednajícího odborníka. Profesionalita výcviku byla evokována také způsobem, jakým instruktoři prezentovali výcvik psů před publikem během Dne otevřených dveří. Termín „v kostce“ vyvolává dojem složitosti, propracovanosti a náročnosti výcviku:

Výcvik začínáme pochopitelně od věcí nejjednodušších až po ty nejsložitější. Nemá asi cenu, bylo by to asi na samostatnou přednášku, povídat si o výcviku, takže jenom v kostce. (přednáška, Den otevřených dveří SVVP)

Na webových stránkách a v letácích bylo SVVP explicitně označováno jako „plně profesionální pracoviště“ nebo „jediné zařízení tohoto druhu u nás“. Takové charakteristiky navozují dojem existence jiných ne-profesionálních organizací. Konstatování o primární orientaci aktérů na profesionalitu se může zdát banálním. Personál však mohl prezentovat fungování organizace jako rodinného nebo přátelského týmu a vyzdvihoval přednosti takového způsobu organizování. Akcent na profesionalitu je zřejmě výhodný zejména v konkurenčním prostředí, při soutěži o získávání důvěry klientů, sponzorů, úředníků i veřejnosti.

Ze situací, ve kterých personál zdůrazňoval profesionalitu, vybírám ještě dvě situace ilustrující způsoby, jakými bylo toto pravidlo evokováno. V obou z nich byla současná podoba výcviku porovnávána s dřívějšími způsoby výcviku. Tématem následující výměny bylo poslední mistrovství ČR ve výkonu vodicích psů:

INF: Ten Slovák má psa od nás. Měli jsme z toho hroznou radost, ale nicméně.

IH: Takže i do zahraničí se psi dostanou?

INF: Ne, oni nás uškemrali před dvěma lety. Tam je unie nevidících taky, oni nemají takovéto středisko. Oni to cvičí takovým velice zvláštním způsobem jako my kdysi před lety. (rozhovor)

Použitím kategorie „Slovák“ odkázala informátorka na nesamozřejmost toho, že vítězem soutěže se stal cizinec, respektive že vycvičení psi jsou předáváni i mimo ČR („má psa od nás“). Zdánlivé porušení obvyklostí – předávání psů do ciziny – bylo vysvětleno ve výrazu „uškemrali nás“. Informátorka se distancovala od,

řekněme, zaostalejší podoby výcviku na Slovensku („nemají takovéto středisko“, „cvičí takovým velice zvláštním způsobem jako my kdysi před lety“) a poukázala na prestiž a kvalitu psů z SVVP. Při popisu dřívějšího výcviku informátoři zdůrazňovali, že vycházel z tzv. svazarmovské kynologie:¹⁷

Tenkrát v té době to bylo úplně o něčem jiném. Tenkrát se třeba nekastrovali. Psi se prostě koupili někde po republice a většinou to byli psi, kteří nesložili zkoušky na nějaké vyhledávání nebo obranu nebo něco takového. (...) To znamená, že to byli ti, kteří se báli. Tak nám je dali. Takový pól jsme vybírali nebo kupovali. A z toho se pak teprve cvičili vodicí psi, abychom měli jistotu, že nebudou napadat. Stejně kolikrát napadali. (rozhovor)

Nevidomý asistent, majitel vodicího psa, kategorizoval dřívější psy jako „pól“, hodnotil je jako neúspěšné služební psy („nesložili zkoušky“, „báli se“). Implicitně tak prezentoval současné psy jako lepší a kvalitní z hlediska jednoho z principů instituce a pravidla organizace, kterým je bezpečnost. Agresivita psů dřívějšího výcviku je totiž hodnocena jako nežádoucí („jistota, že nebudou napadat“).

Zdůraznila jsem, že etnometodologický pohled směřuje nejen ke kategorizacím, ale též k sekvenční organizaci rozhovoru [viz např. Housley, Fitzgerald 2002]. Tyto dva propojené aspekty členského jednání byly reflektovány v diskusi o tematické agendě a struktuře probíhajícího rozhovoru:

IH: Připravila jsem si čtyři okruhy otázek. První bude na organizaci, druhá na zaměstnance, třetí na samotný život vodicího psa a pak ještě něco málo o těch klientech.

INF: Ne, to přehodíme.

IH: Jo?

INF: Něco málo o psech a strašně moc o klientech. Protože tady pro nás je důležitější ten člověk, ten klient.

IH: Dobře.

INF: I když jsme zařízení pro psy, tak ti psi jsou tu až na druhém místě.

IH: Tak jo, to už záleží ohledně toho rozsahu, jak budete sama chtít. Já jsem si to takhle seřadila, tak třeba to nejdůležitější nakonec. Přečetla jsem si, že organizace vznikla v roce 94, kdy se stala součástí mezinárodní federace. Ne?

INF: Ne.

IH: Úplně jinak?

INF: Pusťte to, já vám to povím. Úplně jinak.

IH: Už to je puštěné.

INF: Fakt? Celou dobu tady plácám nesmysly. (rozhovor)

¹⁷ Příkladem svazarmovsky vycvičených služebních psů jsou policejní psi nebo v komunistické propagandě oblíbení psi pohraniční stráže.

Informátorka vyjádřila nesouhlas s mým postupem a přebrala iniciativu („pusťte to, já vám to povím“). Implicitně ukončila jednu fázi rozhovoru a označila moment, ve kterém začíná z pozice vedoucí organizace předávat žádoucí informace o výcviku. Postavila se tím do pozice expertky, v jejíž režii by se měl rozhovor odehrávat. V samotném závěru uvedeného fragmentu se vyskytuje podivení nad tím, že rozhovor byl i doposud už nahráván.¹⁸ Informátorka zde zřejmě hodnotí předešlé repliky jako přípravné vzhledem k předvídané prezentaci SVVP („tady plácám nesmysly“). Orientuje se na již vyřčené, avizuje a uvozuje následující výklad; nesouhlasy a opravami směřuje rozhovor k zažitým a prověřeným scénářům prezentace toho, jak SVVP dělá výcvik vodících psů.

Domnívám se, že v této ukázce šlo především o evokování jednoho z pravidel SVVP, a to prvořadosti zrakově postižených klientů před psy („ne, to přehodíme“, „ti psi jsou tu až na druhém místě“). Sřet očekávání spojených se zrakově postiženými (kontext zrakového postižení) a představ vázaných na běžný výskyt psů zvířecích společníků v české společnosti (kontext pejskařské kultury) tvořilo páteř orientace informátorů na pravidla organizace SVVP a obecně na instituci vodící pes.

Pozice a nároky aktérů v kontextu zrakového postižení

České zákony umožňují zrakově postiženým žádat o jednorázový příspěvek na výcvik vodícího psa, který je zde definován jako jedna z kompenzačních pomůcek pro úplně nebo prakticky nevidomé. Kromě jednorázového příspěvku až do výše 210 000 Kč mohou majitelé vodících psů nárokovat pravidelnou dávku (800 Kč/měsíc) na krmivo pro psa. Tento právní nárok a vůbec celý proces financování výcviku byly důležitým aspektem ve vyjednávání pozic i ve zdůvodňování pravidel organizace a principů instituce. K autoritě zákona („vyhlášky“) se personál vztahoval například při prezentaci SVVP během Dne otevřených dveří. Uznání právní povahy bylo potvrzováno morální „oprávněností“ odkazující na širší předpoklady o pozici zrakově postižených:

Vodící pes jako takový patří dle vyhlášky 182 mezi pomůcky. Patří tam, je tam jeho místo, jeho místo je tam naprosto oprávněně, protože zdatný vodící pes je opravdu vynikajícím průvodcem. Stává se člověk nezávislejším na okolním světě, rozhodně je mu pes pomocníkem na trasách, stává se člověk samostatnější, jeho trasy jsou bezpečnější. (přednáška, Den otevřených dveří SVVP)

Instruktorce ve svém zdůvodnění implicitně očekávala, že zrakově postižení by se měli stávat nezávislými, samostatnými a (pro sebe) bezpečnými. Vodící pes se, jak vidíme, stává i prostředkem vznášení nároků (práv i povinností) na zra-

¹⁸ Ačkoli s nahráváním vyslovila hned na počátku setkání souhlas.

kově postižené. Zákon nezakládá automatický nárok na proplacení výcviku psa. Každá žádost je posuzována individuálně na příslušném obecním úřadu žadatele. Informátoři však uplatňovali v některých situacích nárok na proplacení celé částky:

Ale pak se taky stalo, že tady v Praze paní úřednice řekla manželům, kteří jsou oba nevidomí, nesmírně schopní lidé, bydlí v úžasně uklizeném bytě tři plus jedna, oba dva chodí do práce, čili oba dva státu odvádějí daně, říkám nesmírně schopní lidé, samostatní, úžasní, inteligentní, vzdělaní, paní úřednice usoudila, že když mají doma obrazy a koberce, ti lidi vyplňují takový dotazník, který je podle mě dost takový urážlivý a diskriminační, je to trapný vyložený takový dotazník, tak oni uvedli, že mají ještě – tedy paní má rodiče – kteří mají doma, já nevím, drahý obraz. Tak paní usoudila, že jim na toho psa stačí padesát procent. (rozhovor)

Instruktorka uvedla, že manželský pár splnil nároky zdárně integrovaných zrakově postižených lidí („nesmírně schopní“, „chodí do práce“, „samostatní, úžasní, inteligentní, vzdělaní“). Tím zdůvodnila nevhodnost neproplacení celé částky. Argument podpořila zhodnocením procesu žádání o příspěvek jako procesu „urážlivého“, „diskriminačního“ a „trapného“. Konkretizovala motivy rozhodnutí zjevně negativní postavy („paní úřednice“). Uvedla jsem, že s kategoriemi jsou spojovány určitá odpovědnost a autorita. „Paní úřednice“ zde nevystupuje jako spravedlivě rozhodující autorita, ale spíše jako necitlivá a arogantní reprezentantka nechápající části vidící veřejnosti. V rámci instituce vodící pes jsou tedy vznášeny nároky také na další aktéry (úředníky, stát či vidící spoluobčany). Ztvárněný příběh měl pointu v nalezení sponzora, který doplatil chybějící částku na psa. Sponzorství, ať už směřované k organizaci SVVP nebo přímo k vycvičeným psům, bylo prezentováno jako podstatný aspekt fungování SVVP i instituce vodící pes. Zapojení postav „manželů“, „úřednice“ nebo sponzora do ztvárněných příběhů ilustruje jednu z etnometod praktické orientace aktérů na širší rámce sociálního světa. Pomocí nich jsou vykazována srozumitelným způsobem pravidla organizace a principy instituce vodící pes.

Zákon nestanovuje žádné konkrétní podmínky ohledně kompetencí vycvičených psů, ani cvičitelů. Informátoři však popsali, jak by měl správný výcvik vypadat. Při svém zdůvodňování ukazovali, že fungování a výsledek činnosti SVVP by splňoval (nárokovanou) vyšší regulaci. Na rozdíl od předešlé ukázky, kde bylo posuzování o spolufinancování psa situačně hodnoceno spíše jako nadbytečné či špatné, je v další ukázce regulace výcviku hodnocena jako nedostatečná. Informátorka se obrací ke „státu“, který „pomůcku platí“. Evokuje závazky, které by z uznání vodícího psa jako kompenzační pomůcky pro zrakově postižené měly pro „stát“ vyplývat:

Dokud bude tuhle pomůcku platit stát, tak si myslím, že když to tedy platí a vlastně v plné výši, tak by o tom měl mít daleko větší přehled (...) Moje spolužačka z vysoké

školy nedělala hotelovku a když si chtěla otevřít hospodu, tak si musela dělat dvouletý rekvalifikační kurz. Když se kdokoliv tady s kolemjdoucích rozhodne, že chce cvičit vodící psy, což si myslím, že je docela pro bezpečí toho člověka ne tak prostá činnost, ne až tak jednoduchá, tak může. (rozhovor)

Informátorka demonstrovala nedostatečnou kontrolu kvality výcviku na porovnání s jinou oblastí – pohostinstvím. Své zdůvodnění podpořila příběhem se svědectvím „spolužačky z vysoké školy“. Výcvik vodících psů představila jako specifickou, zodpovědnou a zavazující činnost mající dopady na bezpečnost zrakově postižených či samotných cvičitelů („docela pro bezpečí toho člověka ne tak prostá činnost“).

Morální závazek spojený s činností v kontextu zrakového postižení byl rekonstruován také v další ukázce týkající se pravidel výcviku a chodu organizace. Kvality cvičitelských organizací jsou zde posuzovány ve dvou aspektech – vykazatelnost financování a kvalita vycvičeného psa. Informátorka problematizuje formální a praktickou kompetenci úředníků rozhodovat o kvalitě psa („moc“, „oprávněná“, „budete chtít vidět“, „nic nenařizuje“) a zároveň se staví do pozice experta, který je schopen tuto kvalitu rozpoznat a který je navíc „úřednicí“ žádán, aby ji rozpoznal. Informátorka rekonstruuje způsob (pravidla), jak by měla „úřednice“ ve svém rozhodování postupovat. Vytváří rovněž distanci mezi zájmy „úřednice“, která si chce ulevit od „práce navíc“, a dobročinnými zájmy SVVP, které kvalitním výcvikem vodících psů přispívá k integraci zrakově postižených:

Volala mi úřednice, že tam mají psa od soukromníka, že neví. No, mě se neptejte, to je na vás, abyste si zjistila. Vy jste ten, kdo má moc, jestli toho psa proplatíte celého, nebo ne. No jo, ale já si nemůžu nic zjistit. Já říkám, ale vy jste přece oprávněná k tomu, vy když mi sem přijdete a budete chtít vědět, kde se ten pes narodil a jak to tam vypadalo a proč jsou na něj peníze za tu předvýchovu tak veliké, tak já to přece musím všechno písemně doložit. Ona říkala, no ale já to neudělám, protože mi to nic nenařizuje. Je to tak, všechno chodí podle vyhlášek a nařízení; a pokud ta úřednice tohle nedostane nařízeno, tak to zjišťovat nebude, protože pro ni je to práce navíc. (rozhovor)

SVVP je zde představen jako aktér, který vychází z principů jdoucích nad rámec právních nároků. Na rozdíl od „úřednice“ se neřídí jen „podle vyhlášek a nařízení“, ale vykazuje v kontextu pomoci zrakově postiženým pravidla a principy dobročinnosti a profesionality. Oproti tomu byly konkurenční cvičitelské subjekty kategorizovány jako „soukromníci“:

Přijde soukromník, přivede nějakého voříška, kterého tamhle před měsícem čapnul na ulici, a řekne, že je to vodící pes. A dostane dvě stě deset tisíc. Tohle je tedy strašné. Proto je těch soukromníků tolik a proto se z těch nevidomých stal takový, prostě kupcí se s nimi. Je to strašné, nikdo se neohlíží na člověka. A tady za psa dostaneme dvě stě tisíc, je to šílené. (rozhovor)

„Soukromník“ je implicitně prezentován v opozici s profesionálem. Neodvádí kvalitní práci, snaží se zpeněžit falešného vodícího psa („voříška, kterého tamhle před měsícem čapnul na ulici“). Jeho pozice je, zdá se, prosta dalšího institucionálního zázemí péče o zrakově postižené. Nejzávažnějším prohřeškem je „soukromníková“ orientace na cíle, které nejsou v souladu s principy instituce vodící pes. Hodnocení jeho činnosti bylo kategorizováno jako „kupčení“, jeho motivace jako zisková, komerční. V opozici s tím bylo naznačeno, že SVVP se na „člověka ohlíží“. SVVP tak vystupuje jako profesionální dobročinná proklientská organizace adekvátně se pohybující v mezích citlivé oblasti zrakového postižení, na kterou je vztahován princip zákazu komerce.

Oproti běžným psím společníkům má vodící pes, jako pomůcka zrakově postižených, zákonně ustanovena větší práva pohybu ve veřejných dopravních prostředcích nebo v budovách úřadů. Stejně jako v případech financování výcviku psa informátoři rekonstruovali situační používání pravidel pro pohyb psa. V následujícím úryvku pojmenovala instruktorka potenciálně konfliktní místa, kde dochází ke sporům. Upřednostňovaným principem instituce vodící pes je vyhybat se sporům zrakově postižených s dalšími občany:

Poslouchat nějakou ječící maminku s dítětem je taky úžasné. Ta nepochopí, že když ten člověk nevidí, tak se k tomu regálu musí nějak dostat. Takže těm radíme, pokud můžou, ať jdou s členem rodiny a psa nechají doma, protože tam v těchto velkých supermarketech vznikají problémy. (rozhovor)

Instruktorka zmínila typickou situaci (tedy i pravidlo), ve které je vhodné neuplatňovat právo vstupu psa do obchodů. Na názorném příkladu střetu s nechápající „ječící maminkou“, s další figurou reprezentující nechápající část vidící majority, rekonstruovala morální převahu zrakově postižených, kteří se v předvedené situaci vzdali svých práv. Odlišně byl ztvárněn nárok vstupovat se psem do veřejných budov během výcviku. Zde nebyl případný konflikt cvičitelé („holek“) hodnocen jako nežádoucí, ale spíše jako zábavný. Stejně jako v předchozí ukázce i v této byla předvedena morální převaha uživatelů (cvičitelů) vodícího psa nad postavou, která vstupu psa zabraňuje („mládenec v uniformě“). Instruktorka uvedla i způsob řešení sporu – obrácení se na vyšší již chápající autoritu („nadřízeného“):

Skvěle fungují, hlavně to vidíme při výcviku, to si ty holky mezi sebou i povídají a říkají, hele pojď, jdeme dneska prudit do Černé růže, takový ty nablýskaný pasáže, banky. Tady nahoře v bance, spolehlivě vyrazíte se psem, přijde mládenec v uniformě, slušně pozdraví a řekne, že sem pes nesmí. A naše instruktorka řekne, ale tenhle jo. Jo a proč? Protože je vodící! Ne, sem pes nesmí. Zavolejte mi, prosím, vašeho nadřízeného. Takže to vždycky končí u toho nadřízeného, který samozřejmě pochopí, co to je, když pes vede nevidomou osobu a řekne: Ano, promiňte, tenhle ten pes sem smí. A druhý den tam jdete znova a zastaví vás ten samý, sem pes nesmí. (rozhovor)

V obou předcházejících ukázkách informátoři rekonstruovali pravidla pro pohyb psů na typických názorných scénkách s typickými figurami hrajícími role dobrých chápajících sympatizantů nebo naopak nechápajících či arogantních záškodníků. Okolní sociální svět je prezentován v rozdělení na ty dobré, zrakově postiženým (a tedy i SVVP) pomáhající, a na ty špatné. Dobročinnost není představena jen jako abstraktní morální pravidlo, vzdálená meta, ke které organizace směřuje, ale jako praktický výsledek každodenního jednání aktérů (členů).

Vysvětlování pravidel pohybu psa bylo prostředkem i pro předvedení kompetencí zrakově postiženého aktéra.

Já chodím se psem všude, ale třeba hraji v kapele a tam, když jdu na vystoupení, tak tam psa prostě neberu, protože vím, že mám zázemí, že buď mi ho pohlídá žena anebo ty čtyři hodiny ten pes doma vydrží, když je vyvenčený. (...) Nepůjdu se psem do divadla, protože do divadla určitě půjdu s někým s doprovodem. Proč bych tam chodil sám, když mám spoustu známých a ještě ženu. (rozhovor)

Vodící pes byl informátory prezentován jako nástroj integrace zrakově postižených do „normální společnosti“. Informační brožurka a web SVVP uvádějí, že snahou organizace je „začlenit občany s těžkým zrakovým postižením v maximální možné míře do normální společnosti“. Implicitně je tudíž rekonstruován předpoklad, že zrakově postižení jsou z „normální společnosti“ vyloučeni. Zároveň je nárokováno, aby se svou aktivitou za pomoci organizací, jako je SVVP do „normální společnosti“ aktivně zapojovali.¹⁹ V ukázce se informátor soustředil na aktivitu jako na jeden z očekávaných atributů správně integrovaných zrakově postižených lidí. Požadavek aktivity demonstroval škálou svých činností, zájmů a také rodinného a přátelského „zázemí“. Vedle aktivity byly v dalších situacích uvedeny atributy samostatnosti, odpovědnosti, nezávislosti a několikrát zdůrazňovaná bezpečnost (pohybu). Kompetence a zvládání každodenních interakcí se psem se projevily i způsobem, jakým se informátor obracel v průběhu rozhovoru ke psu. V následující ukázce začal nevidomý informátor reagovat na můj dotaz na srovnání života se psem a bez psa a v průběhu odpovědi okřikl svého psa (Emelýnu):

To nejde přirovnat, nejde. Jsou lidé, kteří třeba nesnášej psy nebo nemají rádi psy nebo nemůžou mít psy. Emelýno, jsi normální?! Co se lížeš! Pardon. To nejde přirovnat.²⁰

¹⁹ Obdobně jsou požadavky na aktivitu a viditelnost rekonstruovány při hodnocení integrace cizinců: „Další kladně hodnocené jednání, tedy zajít na fotbal či do hospody, lze interpretovat jako očekávání majority, že cizinec nějak prokáže svou aktivitou snahu přiblížit se modelu kulturního chování společnosti, do které se chce zařadit“ [Tollarová 2006: 42].

²⁰ Ukázkou doplňuji úryvkem z polních poznámek, které popisují okolnosti tohoto rozhovoru: „Šla jsem za panem J. Zvoním u domu. (...) Pouští mě přes domácí telefon (...)

Komunikaci s Emelýnou lze interpretovat i jako zdařilé předvedení schopnosti nevidomého informátora rozpoznat, co pes právě dělá, a schopnosti usměrnit jeho chování. Informátor předvedl, že nad chováním psa má kontrolu. Tato interakce s vidící výzkumnicí ukazuje jeden ze způsobů (etnometod) vyjednávání nároku na uznání důstojnosti a dále umísťování se mluvčího do pozice kompetentního aktéra. Ilustruje také způsob, jakým se projevovala přítomnost psů v rozhovorech.

Pozice a nároky aktérů v kontextu pejskařské kultury

Principy a pravidla byly informátory rekonstruovány v kontextu zrakového postižení, informátoři se však orientovali také na kontext pejskařské kultury, tedy na pozice psů jako zvířecích společníků. Propojenost obou kontextů je názorně vidět v následující ukázce:

Když jdu do kuchyně, vezmu její misku do ruky, tak je to hotové, už se z té kuchyně nehne. Kdežto když vezmu její misku na vodu, vyliji tu vodu a dám tam čistou, tak ji ani nenapadne tam zůstat ležet. Jak to ten pes pozná, když ty misky jsou úplně stejné? Jak to pozná, že jednou tam má ležet a podruhé ne? No protože slyší vylívat tu vodu třikrát denně. Vyliji tu vodu, umyji tu misku, naliji tam čistou, položím. Pes se buď napije, nebo nenapije, a nečeká tam. Když vezmu druhou misku do ruky, ani nejdu nabrat žrádlo, to mám na balkóně, jenom ji vezmu, umyji, protože je potřeba ji denně umýt. Tak ji umyji a dám ji zpátky, tak ten pes tam prostě čeká, že tam do toho přijde žrádlo. (rozhovor)

Majitel vodícího psa podrobným popisem procedury výměny vody v misce předvedl svou kompetenci – znalost zvyků psa, porozumění psovi a schopnost postarat se o něj. V pozici kompetentního člena se orientoval také na princip instituce vodící pes – na zajištění péče o psa („je potřeba ji denně umýt“). V této interakci informátora a výzkumnice byly kontexty zrakového postižení a pejskařské kultury předpokládány, evokovány a vytvořeny detailním ztvárněním scény ze života soužití (zrakově postiženého) člověka a (vodícího) psa. Kontext není, jak bylo zdůrazněno, na interakci jen „uvalen“, ale je v ní dosahován [Housley, Fitzgerald 2002].

Informátoři zdůrazňovali autoritu vodícího psa jako zákonně ustanovené kompenzační pomůcky. Poukazovali však rovněž na morálně sporné konotace, které tato kategorizace vyvolává:

Zdravím se první s Emou (tj. Emelýnou). Jdu po schodech nahoru. Vpravo je kancelář, za počítačem sedí pan J. V místnosti jsou dva pracovní stoly, jeden počítač, jeden stůl se čtyřmi židlemi, gauč a pelech. Ema se uvelebila na gauči. (...) Ema celou dobu ležela, jen jednou ji J. okřikl a dal přes pusku.“

Pes je tedy zařazen mezi, ono to zní ošklivě, lidem se to nelíbí, kompenzační pomůcky pro zrakově postižené. Zaplať pámbůh, že tam je uveden, i když pod tím ošklivým názvem, protože takhle vodící pes pevně sedí v zákoně prostě a člověk na něj dostane příspěvek. (rozhovor)

„Ošklivostí názvu“ instruktorka vytvořila nesoulad mezi každodenním („lidem se to nelíbí“) a právním statusem („kompenzační pomůckou“). Od kategorizace (pozice) psa jako pomůcky-věci se distancovala, zdůvodnila však potřebnost tohoto právního opatření („vodící pes pevně sedí v zákoně prostě a člověk na něj dostane příspěvek“). Implicitní nároky vodícího psa, které byly evokovány například ve zmíněném „lidem se to nelíbí“, souvisejí s druhým kontextem instituce – s pejskařskou kulturou. Očekávání tohoto kontextu se ukazují v kategorizacích psa „přítele“, „společníka“ nebo někoho, „kdo má rád“ (informační leták: vodící pes je „průvodce ochotný kdykoliv se vydat na cestu, ale i společník a oddaný přítel“; přednáška na Dni otevřených dveří: „vodící pes je asi jediná pomůcka, která musí mít člověka ráda“). Kategorizace a naznačené emocionální pouto jsou aktem uznání morálních práv i závazků – k příteli bychom se měli chovat jinak než k pomůcce, na druhou stranu od něj více očekáváme. Také personál SVVP dokazoval, že organizace dostojí nárokům, které jsou pozicí psa „přítele“ evokovány. Z hlediska adekvátního zacházení se psy byly během rozhovorů reflektovány dva potenciálně konfliktní aspekty výcviku – samotný výkon vodícího psa a kastrace.

To slyší spousta instruktorů i nevidomých. Jdou po ulici a teď slyší kolem sebe, ježíš ten je chudák ten pes, podívej se, jak smutně kouká, to musí být chudák. Bohužel i spousta chovatelů přemýšlí tímto způsobem, mě to vždycky děsně rozčílí. Ne, on není žádný chudák, on nevypadá smutně, on se prostě a jednoduše soustředí. (rozhovor)

Řešili jsme několik případů, že týrají psy, lidi nám telefonovali. A když jsme dorazili na místo určení, tak vlastně zjistíte, že to byla závistivá sousedka, která zjistila, že ten pes toho pána stál sto šedesát tisíc. Víte, on na něj před barákem křičí! No pokud toho psa někdo někde rozptyluje a ten pes s tím člověkem nabourá do lampy, no tak, co potom následuje? Řev, že jo. (rozhovor)

Z rozhovorů s informátorkami je zřejmé, že postavy „kolemjdoucích“ a „závistivé sousedky“, reprezentující nechápající část majority (laiky), interpretují pracovní „soustředěný“ výraz špatně („bohužel“, „mě to vždycky děsně rozčílí“) a zaměňují jej s týráním („smutný“, „chudák“). Pracovní vypětí psa je zde implicitně zdůvodňováno dobročinnými cíly – integrací zrakově postižených. V dramatickém líčení případu falešného obvinění z týrání psa ze strany jeho majitele informátorka navíc demonstrovala, že organizace dostojí závazku péče o psa a i takové udání prověří. Informátorka obhájila pozici morálně jednajícího aktéra i vysvětlila „křik“ zrakově postiženého na psa – pes porušil pravidla výkonu své role, a proto byl sankcionován.

Druhým sporným aspektem výcviku, jehož fungování bylo vyjednáváno, je pravidlo kastrování psů. Otázky na kastraci se vyskytly během všech tří Dnů otevřených dveří, kterých jsem se zúčastnila. Potřebnost kastrování aktéři zdůvodňovali bezpečností a funkčností psů – kompenzačních pomůcek („naprosto k ničemu, nepoužitelná“).

Všechna zvířata, která od nás odcházejí jako pomůcka vodící pes, jsou kastrována. To znamená zbavená reprodukčních schopností (...) Háravá labradorka je naprosto k ničemu, nepoužitelná a mladý pes, který cítí háravou fenu, to je to samé. Tam se okamžitě sepne příroda, výcvik, návyky – to všechno jde pryč. (přednáška, Den otevřených dveří)

Kastraci zde informátorka charakterizovala jako „zbavení reprodukčních schopností“. Reprodukce vodících psů, případně jejich sexualita, byla hodnocena jako zbytečná a navíc pro nevidomého člověka jako nebezpečná. Informátorka tím rekonstruovala již zmiňované pravidlo bezpečnosti a princip priority lidí před zvířaty. Kompetence psů byly v této situaci odvozovány zejména z kvalitního výcviku, a nikoliv ze zděděných vlastností. Jak jsme viděli v jiných situacích, informátorky poukazovaly na přísná pravidla výběru (plemen) psů, kteří jdou do výcviku a kteří mají vhodné dispozice (opravdový vodící pes není „voříšek, kterého tamhle před měsícem čapnul na ulici“).

Závěr

Ve shodě s Bergmannem [Bergmann 1988], Sandersem [Sanders 1993, 1999, 2006], Hobson-Westem [Hobson-West 2007], Koneckim [Konecki 2007] a Franklinem, Emmisonem, Haraway a Traversem [Franklin, Emmison, Haraway, Travers 2007] se domnívám, že studium každodenního soužití se zvířecími společníky je relevantním tématem sociologických studií a že rovněž ukazuje širší politické, etické i kulturní aspekty fungování současné společnosti. Etnometodologie, a zejména etnometodologický rozbor konkrétních dat, vnáší do tohoto druhu bádání detailní pohled na kooperaci lidských a zvířecích tvorů a současně umožňuje analyzovat, jak s přímou nebo zprostředkovanou účastí zvířat rekonstruujeme základní předpoklady o našich vzájemných pozicích, nárocích a kompetencích. Smyslem etnometodologické analýzy je podle mne zaprvé ukázat, jak funguje relativně malý výsek sociálního světa, v studovaném případě nakládání s pravidly organizace zabývající se výcvikem vodících psů, ale také – zadruté – neopomenout alespoň částečné zobecnění analýzy situačně specifických dat.

Pokud jde o první bod, můžeme shrnout, že informátoři v rozhovorech rekonstruovali představy o tom, jak funguje profesionální dobročinná organizace, kdo a jací jsou zřakově postižení a vodící psi. Vedle těchto dvou hlavních aktérů byly formulovány rovněž nároky na externí aktéry – zejména na veřejnost,

byrokratický aparát a na konkurenci („kolemjdoucí“, „úřednice“, „soukromníky“). Profesionalita dobročinné organizace i pozice a nároky dalších aktérů byly vytvářeny ve střetu dvou hlavních kontextů – zrakového postižení a pejskařské kultury. Praktické jednání členů odkrývalo, jak jsou v různých situacích využívána a vysvětlována explicitně formulovaná i implicitně prezentovaná pravidla organizace i principy širšího rámce – instituce. Aktéři je často rekonstruovali pomocí názorných mravoučných příběhů a scének, v nichž byly nárokovány zejména bezpečnost, zákaz komerce a priorita lidí nad zvířaty. Líčení příběhů, kategorizování, způsob popisování, užívání narativních prostředků a figur i organizování rozhovoru jako takového řadím mezi etnometody, pomocí nichž personál obhajoval činnost organizace před (a s) veřejností i před (a s) autoritami typu „úředníci“, „zákon“ nebo „stát“.

Ve druhém bodě – zobecnění výsledků analýzy – odkazují na Bittnerovo [Bittner 1973, citováno podle Francis, Hester 2004] vymezení tří základních významů, ve kterých vystupuje koncept organizace v řeči personálu organizací. Bittner tvrdí, že sociologové by měli zkoumat zejména to, jak samotní aktéři (členové) rozumí konceptu organizace a jaké jeho významy běžně ve svých každodenních interakcích používají. Bittnerovo analytické vymezení lze uplatnit i při interpretaci výsledků mé analýzy.

Zaprvé, uvádí Bittner, koncept organizace jakožto soubor formálních pravidel a vztahů užívají členové jako schéma interpretace významů (organizačního) jednání a jeho přijatelnosti. Takovýmito schématy byly akcenty personálu SVVP na dobročinnost a na profesionalitu. Orientaci na profesionalitu zdůrazňuje ve své studii práce a technologií v malých kancelářích také Max Travers [Travers 2001], který konstatuje, že profesionalita odkazuje k aspiracím být hodnocen jako kompetentní, důvěryhodný a dobré služby klientům nabízející pracovník. Travers upozorňuje i na to, že poukazování na neetické či nekompetentní jednání a služby od konkurence patří k běžným metodám prezentace vlastních profesionálních zásad práce. Dobročinnost je podle mne jedním z hlavních principů organizací působících v oblasti tělesných, smyslových nebo mentálních postižení. SVVP chápu jako příklad organizace, která vede morální tažení proti nespravedlnostem v sociálním světě. SVVP nabízí svou vizi dobra – integrovaného světa a vybízí veřejnost, aby se k dobročinným aktivitám přidala například finančním příspěvkem. Dobro je v rámci SVVP konáno ve jménu postižených klientů. Konání dobra bylo představováno na konkrétních příbězích z každodenního života zrakově postiženého s vodicím psem i na názorných scénkách popisujících výcvik vodicího psa.

Zadruhé, koncept organizace v užívání členů odkazuje podle Bittnera na způsoby, jimiž drží jednání personálu pohromadě a jimiž se členové organizace prezentují jako součást širšího celku. Tento význam organizace se ukazoval především v momentech, které jsem interpretovala jako orientaci členů na širší rámec – na principy instituce vodicího psa. Principy instituce byly explicitně formulovány nebo implicitně evokovány zejména v situacích, kdy aktéři rekonstruovali očekávání dvou hlavních kontextů – zrakového postižení a pejskařské kultury. Termín

kontext používám v tomto případě jako analytickou, nikoliv členskou kategorii (k diskusi o pojmání termínů situace a kontext viz [Randall, Marr, Rouncefield 2001]). Prolnutí uvedených dvou kontextů jsem dokumentovala například v situacích, kdy zrakově postižený majitel vodícího psa prezentoval znalosti ritualizovaných zvyklostí psa – zvířecího společníka, způsoby jeho kontroly i zajištění péče o něj. Pozice vodícího psa se pohybovaly mezi kompenzační proplácenou pomůckou, která je schopna mechanicky opakovat naučené postupy, a přítelem, k němuž si zrakově postižený vytváří mnohdy velmi silné citové pouto. V situacích, kdy byla z perspektivy personálu narušena důstojnost a prioritizace zrakově postižených klientů, aktéři vyzdvihovali, že organizace je primárně zaměřena na pomoc zrakově postiženým klientům a že psi jsou až „na druhém místě“. Zrakové postižení lze v goffmanovském pohledu chápat jako stigma, tj. diskreditovanou nebo diskreditovatelnou identitu založenou na kategorizaci osob, ve které jsou kategorie a související atributy hodnoceny jako nežádoucím způsobem odlišné [Goffman 2003]. Robert Murphy [Murphy 2001] tvrdí, že stigmatizace je podstatou postižení, nikoliv jeho vedlejším produktem, protože redukuje celistvost osobnosti na vybraný atribut. V rámci instituce vodící pes jsou implicitně formulovány nároky na zrakově postižené, aby projevovali aktivitu jako atribut úspěšné integrace, a to i pomocí zlepšování prostorové orientace [viz Wiener 1998], zvyšování mobility a ovládání bezpečného pohybu s vodícím psem. Jistým paradoxem je, že vodící pes, nástroj neutralizace zrakového znevýhodnění, upozorňuje na zrakové stigma ve veřejném prostoru více než bílá hůl.

Zatřetí, koncept organizace představuje pro personál organizací podle Bittera způsoby, jimiž členové ustanovují smysl a účel těch jednání, která by se mohla zdát nesmyslná nebo zbytečná (doplňuji, že ustanovují významy také u jednání, která by se mohla zdát nemorální nebo škodlivá). Tento aspekt konceptu organizace se nejvíce projevoval v zaměření analýzy na členské zacházení s pravidly SVVP. Vykazování pravidel jsem analyzovala například na situačně odlišně ztvárňovaných nárocích na regulaci pohybu a na kontrolu proplácení vycvičeného vodícího psa. Pravidla bezpečnosti byla zdůrazňována v případech, kdy byla obhajována potenciálně sporná trestání psa („křik“) nebo jeho kastrace.

Pracovala jsem rovněž s koncepty nárokování [Boterro, Irwin 2003] a umísťování [Harré, Davies 1990]. Nárokování a umísťování chápu jako členskou metodu orientace aktérů, pomocí níž rozřazují a hierarchizují další aktéry v sociálním světě. Domnívám se, že tyto koncepty mají své uplatnění také v etnometodologicky inspirovaných analýzách sociálních nerovností, protože pomáhají ukazovat, jak jsou nejrůznější odlišnosti a asymetrie rekonstruovány a reprodukovány v běžných interakcích, ale i v datech textové či vizuální podoby. Možnosti jejich využití odkazují ke kulturnímu obratu, který se odehrál na poli zkoumání sociálních nerovností [Šanderová, Šmídová 2006]. Došlo při něm k posunu od problému přerozdělování k problému uznání a k zohledňování konstrukce skupinových hranic a identit. Tyto identifikace a distance (pozice) lze zkoumat pomocí kategorizací, které aktéři užívají, a pomocí nároků, které uplatňují [viz Hejhalová 2007].

IVANA HEJHALOVÁ pracuje ve společnosti Newton Media v oddělení mediálních analýz. Vystudovala sociologii a sociální antropologii na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. V diplomové i disertační práci se zabývala postavením zvířat, zejména psů, ve společnosti. Vedle toho ji zajímají koncepty sociálních nerovností, kvalitativní metody výzkumu a analýzy dat a etnometodologie.

Literatura

- Arluke, A. 2002. „A Sociology of Sociological Animal Studies.“ *Society and Animals* [online] 10 (4): 369–374 [cit. 29. 6. 2010]. Dostupné z: <http://www.animalsandsociety.org/assets/library/474_s1046.pdf>.
- Armstrong, P. 2002. „The Postcolonial Animal.“ *Society and Animals* [online] 10 (4): 413–419 [cit. 29. 6. 2010]. Dostupné z: <http://www.animalsandsociety.org/assets/library/481_s10413.pdf>.
- Bergmann, J. R. 1988. „Haustiere als kommunikative Ressourcen.“ Pp. 299–312 in Hans-Georg Soeffner (ed.). *Kultur und Alltag*. Göttingen: Schwartz und Co.
- Birke, L. 2002. „Intimate Familiarities? Feminism and Human-Animal Studies.“ *Society and Animals* [online] 10 (4) [cit. 29. 6. 2010]. Dostupné z: <http://www.animalsandsociety.org/assets/library/483_s10415.pdf>.
- Bittner, E. 1973. „The Concept of Organization.“ Pp. 264–276 in G. Salaman, K. Thompson (eds.). *People and Organisations*. London: Longman.
- Bottero, W., S. Irwin. 2003. „Locating Difference: Class, ‚Race‘ and Gender, and the Shaping of Social Inequalities.“ *The Sociological Review* 51 (4): 463–483.
- Caglar, A. S. 1997. „Go Go Dog! And German Turks’ Demand for Pet Dogs.“ *Journal of Material Culture* 2 (1): 77–94.
- Cooren, F. 2004. „Textual Agency: How Texts Do Things in Organization Settings.“ *Organization* 11 (3): 373–393.
- Czarniawska, B. 1998. *A Narrative Approach to Organization Studies*. Thousand Oaks, CA, London, New Delhi: Sage.
- Evans, R., D. K. Gauthier, C. J. Forsyth. 1998. „Dogfighting: Symbolic Expression and Validation of Masculinity.“ *Sex Roles* 39 (11–12): 825–838.
- Francis, D., S. Hester. 2004. *An Invitation to Ethnomethodology. Language, Society and Interaction*. London, Thousand Oaks, CA, New Delhi: Sage.
- Francis, D., S. Hester (eds.). 2007. *Orders of Ordinary Action. Respecifying Sociological Knowledge*. Aldershot, Burlington, VT: Ashgate.
- Franklin, A., M. Emmison, D. Haraway, M. Travers. 2007. „Investigating the Therapeutic Benefits of Companion Animals: Problems and Challenges.“ *Qualitative Sociology Review* 3 (1): 42–58.
- Garfinkel, H. (1967) 2002. *Studies in Ethnomethodology*. Cambridge: Polity.
- Geertz, C. 2000. *Interpretace kultury*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Goffman, E. 1974. *Frame Analysis. An Essay on the Organization of Experience*. New York: Harper & Row.
- Goffman, E. 2003. *Stigma*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Harré, R., B. Davies. 1990. „Positioning: The Discursive Production of Selves.“ *Journal for the Theory of Social Behavior* 20 (1): 43–63.
- ten Have, P. 2003. „Predstava člena je jadrom veci. O úlohe členského vedenia v etnometodologickom výskume.“ *Biograf* 10 (32): 3–29.

- Hejhalová, I. 2007. „Konceptualizace nerovností v analýze instituce vodící pes (nárokování a umísťování).“ Pp. 151–165 in Jadwiga Šanderová (ed.). *Sociální nerovnosti v kvalitativním výzkumu*. (Příspěvky z konference pořádané 4. 10. 2007 v Praze). Praha: ISS FSV UK.
- Hines, L. M. 2003. „Historical Perspectives on the Human-Animal Bond.“ *American Behavioral Scientists* 47 (1): 7–15.
- Hobson-West, P. 2007. „Beasts and Boundaries: An Introduction to Animals in Sociology, Science and Society.“ *Qualitative Sociology Review* 3 (1): 23–41.
- Housley, W., R. Fitzgerald. 2002. „The Reconsidered Model of Membership Categorization Analysis.“ *Qualitative Research* 2 (1): 59–83.
- Irvine, L. 2003. „The Problem of Unwanted Pets. A Case Study in How Institutions ‚Think‘ about Clients‘ Needs.“ *Social Problems* 50 (4): 550–566.
- Keller, J. 1996. *Sociologie byrokracie a organizace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Konecki, K. T. 2007. „Editorial: Special issue – People and Animals. On the Problem of Intersubjectivity in Interactions of Humans and Animals.“ *Qualitative Sociology Review* 3 (1): 5–22.
- Konopásek, Z. 2005. „Nesnáze s etnometodologií.“ *Biograf* 12 (38): 85–109.
- Kouřil, P. 2003. „Identita psa, symbolické prostory a jejich hranice.“ Pp. 132–156 in C. Szaló, I. Nosál (eds.). *Mozaika v re-konstrukci*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, Mezinárodní politologický ústav.
- Kruse, C. R. 2002. „Social Animals: Animal Studies and Sociology.“ *Society and Animals* [online] 10 (4): 375–379 [cit. 29. 6. 2010]. Dostupné z: <http://www.animalsandsociety.org/assets/library/475_s1047.pdf>.
- Laugrand, F., J. Oosten. 2002. „Canicide and Healing – The Position of the Dog in the Inuit Cultures of the Canadian Arctic.“ *Anthropos* 97 (1): 89–105.
- Lynch, M. E. 1988. „Sacrifice and the Transformation of the Animal Body into a Scientific Object: Laboratory Culture and Ritual Practice in the Neurosciences.“ *Social Studies of Science* 18 (2): 265–289.
- Morris, B. 1998. *The Power of Animals: An Ethnography*. Oxford, New York: Berg.
- Mullin, M. 2002. „Animals and Anthropology.“ *Society and Animals* [online] 10 (4) [cit. 29. 6. 2010]. Dostupné z: <http://www.animalsandsociety.org/assets/library/477_s1049.pdf>.
- Murphy, R. F. 2001. *Umlčené tělo*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nekvapil, J. 1998. „Mnohostranný úvod do konverzační analýzy.“ *Biograf* 5 (15–16): 93–100.
- Nerglová, H. 1998. „Pomáhali již v 18. století.“ *Pes přítel člověka* 43 (9): 2–4.
- Petrusek, M. 2006. „Prohraný zápas s andělem etnometodologie: Ohlédnutí k počátkům etnometodologie v Čechách.“ *Biograf* 13 (39): 53–69.
- Randall, D., L. Marr, M. Rouncefield. 2001. „Ethnography, Ethnomethodology and Interaction Analysis.“ *Ethnographic Studies* (Special Issue on Workplace Studies) [online] 5 (6): 31–43 [cit. 1. 7. 2010]. Dostupné z: <<http://www.socialsciences.manchester.ac.uk/disciplines/sociology/about/events/ethnography/journal/issue6/documents/randall-et-al.pdf>>.
- Sanders, C. R. 1993. „Understanding Dogs: Caretakers‘ Attributions of Mindedness in Canine-Human Relationships.“ *Journal of Contemporary Ethnography* 22 (1): 205–227.
- Sanders, C. R. 1999. *Understanding Dogs: Living and Working with Canine Companions*. Philadelphia: Temple University Press.
- Sanders, C. R. 2006. „The Dog You Deserve. Ambivalence in the K-9 Officer/Patrol Dog Relationship.“ *Journal of Contemporary Ethnography* 35 (2): 148–172.
- Sax, B. 2003. *Zvířata ve třetí říši*. Praha: Dokořán.
- Stibbe, A. 2001. „Language, Power and the Social Construction of Animals.“ *Society and*

- Animals* [online] 9 (2): 145–161 [cit. 1. 7. 2010]. Dostupné z: <http://www.animalsandsociety.org/assets/library/434_s923.pdf>.
- Swan, D., J. C. McCarthy. 2003. „Contesting Animal Rights on the Internet. Discourse Analysis of the Social Construction of Argument.“ *Journal of Language and Social Psychology* 22 (3): 297–320.
- Šanderová, J., O. Šmídová. 2006. „Meze a možnosti interakcionistického výzkumu sociálních nerovností.“ *Pražské sociálně vědní studie, Sociologická řada, SÓC-002*. Praha: Fakulta sociálních věd UK.
- Tollarová, B. 2006. „Integrace cizinců v Česku: pluralita, nebo asimilace?“ *Biograf* 13 (39): 23–52.
- Travers, M. 2001. „Work, Technology and Small Office.“ *Ethnographic Studies* (Special Issue on Workplace Studies) [online] 5 (6): 72–85 [cit. 1. 7. 2010]. Dostupné z: <<http://www.socialsciences.manchester.ac.uk/disciplines/sociology/about/events/ethnography/journal/issue6/documents/travers.pdf>>.
- de Vidas, A. A. 2002. „A Dog's Life among the Teenek Indians (Mexico): Animals' Participation in the Classification of Self and Other.“ *Journal of the Royal Anthropological Institute* 8 (3): 531–550.
- Wiener, P. 1998. *Prostorová orientace zrakově postižených*. Praha: MŠMT.